

REFERENCES

- Hrodzynskiy, Stetsenko, 2003 – Hrodzynskiy M.D., Stetsenko M.P. Zapovidna sprava v Ukraini [Nature conservation in Ukraine] // Navchalnyi posibnyk. Kyiv, 2003. 306 s. [in Ukrainian].
- DAVO – Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti [State archive of Vinnytsia region] [in Ukrainian].
- Denysyk, Liubchenko, 2000 – Denysyk H.I., Liubchenko V.Ie. Zapovidne Podillia [Protected Podillya] // *Kraieznavchi narysy*. Vinnytsia: Tezys, 2000. S. 66-67 [in Ukrainian].
- Dikhtiarenko, 2012 – Dikhtiarenko A.V. Radianska derzhavna polityka u sferi okhorony pryrody [Soviet state policy in the field of nature protection in the Ukrainian SSR in the 1950s and early 1970s] URSR u 1950 – na pochatku 1970-kh rokiv // *Sumskiy istoryko-arkhivnyi zhurnal* № 18-19. Sumy, 2012. S. 126-132 [in Ukrainian].
- Lypa, 1969 – Lypa O.L. Zapovidnyky i pamiatky pryrody Ukrainy [Nature reserves and monuments of Ukraine]. Kyiv: Urozhai, 1969. S. 3-7 [in Ukrainian].
- Mudrak, 2015 – Mudrak O.V. Etalony pryrody Vinnychchyny [Nature standards of Vinnytsia region. Vinnytsia]. Vinnytsia, 2015. 83 s [in Ukrainian].
- Pidoplichko, 1958 – Pidoplichko I.H. Okhorona pryrody na Ukraini [Nature conservation in Ukraine]. Kyiv: Radianska Ukraina, 1958. 59 s [in Ukrainian].

DOI: 10.31499/2519-2035.12.2025.325573

УДК 391.2(477)«15/17»

Наталія СКОРНЯКОВА,
orcid.org/0009-0001-9120-2120
аспірантка кафедри історії
факультету соціології і права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Україна, Київ)
barbett@ukr.net

ПЛАХТА В XVI–XVIII СТ.: ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

На основі комплексного аналізу писемних, речових та зображальних джерел у статті висвітлено основні характеристики (колір, матеріал, фасон) жіночих плахт XVI–XVIII ст. Для наочності та зручності кожне з трьох століть розглянуто окремо. Охарактеризовано історіографію і джерельну базу дослідження. Спростовано деякі дані в історіографії, які не підтверджуються джерелами. Уточнено нижні хронологічні межі, які дають підставу говорити про виникнення тих чи інших новинок у виробництві плахт. Обговорено соціальні проширки, які могли носити плахту, та умови, в яких це відбувалося.

Ключові слова: український жіночий костюм, плахта, одяг, Волинь, Гетьманщина, XVI–XVIII ст.

Natalia SKORNIKOVA,
orcid.org/0009-0001-9120-2120
PhD student of the Department of History
Faculty of Sociology and Law
National Technical University of
Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»
(Ukraine, Kyiv)
barbett@ukr.net

PLAKHTA IN THE 16th – 18th CENTURIES: MAIN CHARACTERISTICS

There is still no clear understanding within the scientific community of what exactly Ukrainian women's clothing of the early modern period looked like, and whether it's possible to apply the characteristics of folk garment, recorded by ethnographers in the 19th and early 20th centuries, to the earlier period. There are stereotypical ideas

that, in our view, cannot accurately reflect the realities of the 16th – 18th centuries. This research is an effort to formulate a more complete understanding of this topic. Specifically, we are studying what the women's «plakhta» looked like in the 16th – 18th centuries, which social classes wore it, and whether it's possible to recreate its historical appearance more accurately through the analysis of written, visual, and material sources.

During the study, 23 published collections and individual publications of written sources were analyzed, as well as quotes from sources in the works of some Ukrainian researchers. Notes of foreign travelers of the 17th–18th centuries were also used. Drawings by F. Bergholz and by O. Shafonsky were used as the main visual sources. Material sources are samples of plakhts and their fragments from the collection of the Chernihiv Regional Historical Museum.

The purpose of this article is to provide a comprehensive characterization of the differences and common features of the plakhta from the 16th to 18th centuries, and to address certain aspects of the plakhta discussed in current historiography.

As a result of the study, it was found that concerning the characteristics of the plakhta until the mid-17th century, we can only confidently ascertain its color and price. Most likely, plakhtas of this period were woven from wool, as sources do not indicate the presence of silk or metallized threads. Sources also do not indicate that the plakhta had the same style as in the Dnieper region in later times. The first plakhtas with the addition of silk threads are mentioned in sources from the mid-17th century. From this period, textual descriptions allow for the reconstruction of possible styles and methods of wearing the plakhta.

Indications of unique woven patterns on the plakhta emerged only in the last quarter of the 17th century. The filling of squares, created by crossing rows of lighter threads, with an additional pattern, is documented from the 1740s. It is only from the second half of the 18th century that we can confidently speak of the plakhta with «wings».

From the 16th to the 18th centuries, the plakhta was a common part of the clothing of peasant women and, occasionally, townswomen on both sides of the Dnieper. Confidence in stating that the plakhta was worn by women of the Cossack elite is limited to a period of 35–40 years, from the 1690s to the 1720s. Perhaps the wearing of the plakhta by these nobles was due to the fact that some Cossack officers came from commoners and rose through the social ranks thanks to the uprising led by Bohdan Khmelnytsky.

The issues addressed in this article offer avenues for further scholarly inquiry.

Keywords: Ukrainian women's costume, plakhta, clothes, Volhynia, Hetmanate, 16th – 18th centuries

Постановка проблеми. На сьогодні серед наукової спільноти досі немає однозначного розуміння, який саме вигляд мав український ранньомодерний костюм і чи можна переносити на нього реалії народного костюма, які дослідники зафіксували в етнографічні часи (XIX – початок XX ст.). Натомість, досі існують стереотипні уявлення, які, на нашу думку, не можуть бути беззаперечно перенесені на реалії XVI–XVIII ст. Наша розвідка – один із фрагментів загальної картини, яка покликана створити це розуміння. У даному разі нас цікавить, який вигляд насправді мала жіноча плахта в XVI–XVIII ст. Жінки яких соціальних верств її носили? І чи можна завдяки всебічному аналізу писемних, зображальних та речових джерел більш прискіпливо відтворювати візуальні образи наших предків та більш точно датувати текстильні артефакти?

Аналіз досліджень. Плахту в значенні «поясний жіночий одяг» згадують майже в кожному дослідженні, присвяченому українському костюму, починаючи з останніх десятиліть XVIII ст. Частина авторів XX–XXI ст. обговорювали жіночу плахту виключно в рамках етнографічного підходу, про який ми вже писали раніше (Скорнякова, 2024), тобто переносили реалії XIX ст. на більш ранні часи (в нашому випадку це XVI–XVIII ст.) без залучення будь-яких джерел на підтвердження їхньої думки (Стамеров, 1978: 165; Калашникова, 1986: 121; Васіна, 2006: 154-155). Першу спробу аналізу за писемними джерелами було зроблено тільки 1995 р. в дисертації філологині Г. Войтів. Дослідниця навела доволі багато цитат XVI–XVIII ст., що характеризували плахти за ознакою кольору або використаних для ткання ниток (Войтів, 1995: 43-45). Але цю інформацію було викладено не в хронологічному порядку, що створило ілюзію про одноманітність та незмінність жіночих плахт

протягом трьох століть. За тим самим принципом побудовано розділ про плахти в статті О. Косміної – авторка наведла багато цитат із посиланнями на джерела, які дають уявлення про особливості плахт XVI–XVIII ст., але не простежила зміни протягом цих трьох століть (Косміна, 2020: 398-399) (які, на нашу думку, неодмінно повинні були відбуватися).

Спробу вибіркового статистичного аналізу по плахтах XVI ст. було здійснено В. Безпалько в статті «Селянський і міщанський жіночий одяг на Волині ост. чверті XVI ст.: із практики повсякденного вжитку» (Безпалько, 2013). Дослідник не тільки зафіксував різницю в цінах на плахти XVI ст., але й дійшов висновку, що за писемними джерелами плахта була «найпоширенішим селянським жіночим поясным одягом на Волині останньої чверті XVI ст.» (Безпалько, 2017а). Також варто відзначити ще одну статтю цього автора «До питання вивчення поясного жіночого одягу на Волині другої половини XVI ст.» (Безпалько, 2017а).

Оригінальні плахти XVIII ст. зі збірки Чернігівського історичного музею описала В. Зайченко (Зайченко, 2007-2008).

Комплексного порівняльного аналізу писемних, речових і зображальних джерел стосовно плахт XVI–XVIII ст. досі не існує. Наша стаття є першою спробою у цьому напрямку. Для наочності та зручності кожне з трьох століть розглянуто окремо, хоча треба сказати, що ця періодизація умовна та може бути уточнена завдяки подальшій розробці джерельної бази. Дані, отримані під час цього аналізу, можуть бути використані для створення більш достовірних текстових, графічних або текстильних реконструкцій, які відповідають обраному часовому проміжку. Що, в свою чергу, допоможе більш точно уявляти зовнішній вигляд наших предків, уникаючи помилок та вад культурного приписування.

Метою статті є комплексна характеристика відмінностей та спільних рис плахт XVI–XVIII ст., а також уточнення деяких даних, поданих у сучасній історіографії стосовно цього поясного жіночого одягу.

Джерельна база. Під час дослідження було проаналізовано 23 виданих збірника та окремих публікацій писемних джерел, а також залучено цитати з джерел у працях деяких українських дослідників. Найбільше даних для статистики дали судові акти, інші писемні джерела (щоденники, реєстри арештованого майна, списки посагів тощо) було використано як додаткові. Повний їх перелік подається на початку кожного окремого розділу. Оскільки в цій розвідці не опрацьовувалися невидані архівні джерела, ми припускаємо, що результат може дещо змінитися при залученні нових даних, але навряд чи це суттєво змінить отриману статистичну картину. Також було залучено нотатки іноземних мандрівників XVII–XVIII ст., які згадували поясний жіночий одяг, схожий за описом на плахту, в записках. З зображальних джерел як основні було задіяно малюнки Ф. Бергольца та з рукопису О. Шафонського. Більш відомі науковій спільноті малюнки з книги О. Рігельмана ми не використовували, оскільки повністю згодні з думкою С. Шаменкова, що вони є більш пізньою перемальовкою оригінальних зображень з рукопису О. Шафонського (Шаменков, 2020). Додаткові зображальні джерела буде згадано окремо в тексті. Речові джерела – це зразки плахт та їх фрагментів зі збірки Чернігівського обласного історичного музею ім. В. В. Тарновського, які датують серединою – кінцем XVIII ст.

XVI століття. Географія виданих писемних джерел XVI ст., в яких згадується плахта (Українське повсякдення, 2014; Актова книга, 1965; Луцька замкова, 2013; АЮЗР, 1876а, б; АЮЗР, 1911) охоплює Волинське та частково Київське воєводство (Київський та Житомирський повіти). Праці, котрі містять важливі для дослідження цитати з невиданих повністю писемних джерел (Безпалько, 2013, 2017а, 2017б; Ворончук, 2012; Демченко, 2004; Тарасюк, 2024а), також були зроблені за документами Волинського воєводства.

Перші згадки плахти в писемних джерелах відносяться до XVI ст. (Войтів, 1995: 43). Що важливо, в різних частинах Великого Князівства Литовського і в подальшому Речі Посполитої ця лексема могла мати різне значення: на північ та на захід від Волині це був жіночий головний убір (Молчанова, 1981: 99), який виготовляли з лляної тканини, наприклад, з «коленського» полотна (Головацкий, 1888: 20). На Волині та Житомирщині – швидше за все, жіночий поясний одяг. У цій статті ми обговорюємо плахту тільки як поясний одяг.

Статистичний аналіз виданих актових джерел цього століття підтверджує наявну в історіографії думку, що найпоширенішими були саме червоні плахти. Так, з 280 плахт, згаданих у 27 справах XVI ст., 129 були червоні (в джерелах – «черчати», «червцови», «черлени», «чирвонные»). Друге місце (105 штук) посідають плахти «наполи з черцем» («наполчатые», «наполные»), тобто такі, в яких частина ниток була червона, а частина – чорна або синя (Безпалько, 2017а: 203). Зважаючи на таку невелику різницю між першою та другою цифрами, можемо припустити, що ці дві кольорові гами плахт були найпопулярніші. Для плахт інших кольорів у реаліях XVI ст. залишається зовсім небагато місця – в нашій вибірці це 34 синіх, 7 чорних та 6 так званих «самосилок» («самоселок», «самосельских»). В. Безпалько вважає, що ця назва пов'язана з синім кольором (Безпалько, 2017а: 203). На думку О. Косміної, вони були жовті й фарбувалися самосилом гайовим (Косміна, 2020: 398). Ще один цікавий, але, на жаль, не зовсім зрозумілий приклад кольору (або особливостей ниток) плахти навів В. Безпалько: з двору Михайла Гуляльницького в селі Гуляльники (1593) разом з п'ятьма червоними плахтами вкрали п'ять «плахоть полуяхть» (Безпалько, 2017а: 203). Згідно з висновками дослідника, найдорожчими плахтами були червоні, сині плахти коштували приблизно вповнину дешевше від червоних, найдешевшими були чорні (Безпалько, 2017а: 205-206).

Цікаві спостереження можна зробити аналізуючи великі списки майна, викраденого або пошкодженого в одному селі, але в різних дворах підданих. Так, при наїзді на маєтки князів Заславських 1575 р. було пограбовано 3 села. З 71 плахти, забраної в землян і селян, жодної синьої – згадуються лише червоні, наповні, самосилки (якщо вважати, що «самосилка» – це жовта плахта) та одна чорна (Українське повсякдення, 2014: 198-203). При нищенні 10 селянських дворогосподарств у селі Кобче 1582 р. серед спалених разом з іншим майном 20 плахт згадуються лише черчати, сині та одна чорна, наповні та самосилки відсутні (Безпалько, 2017а: 204-205). Серед 55 плахт, відібраних у селян села Пески 1587 р., бачимо тільки черчати та наповні плахти, інші кольори відсутні (АЮЗР, 1876а: 176-178). Поки ми дуже обережно можемо висловити думку, що така кольорова диференціація пов'язана з регіональними особливостями або виробництва плахт, або їх закупівлі. Єдиний факт, який наразі можна простежити за документами XVI ст., –

те, що плахти могли закупувати централізовано для дворової челяді (Безпалько, 2017b: 67).

В жодному джерелі XVI ст., яке ми дослідили, не згадано шовкові нитки в плахтах, хоча на це вказує Г. Стельмащук (Стельмащук, 2001: 198). Що характерно, плахти цього часового проміжку взагалі не мають характеристики стосовно ниток, тільки за кольорами та ціною. Припускаємо, це пов'язано з тим, що їх робили завжди з однієї сировини, найімовірніше, з вовни. Зважаючи на те, як прискіпливо в судових актах XVI ст. описано речі, вишиті шовком (сорочки, кошулі, тощо), та як вони дорого коштували, ми вважаємо, що, якби плахти ткали з такими нитками, це обов'язково мало б указуватися в описі речей.

К. Стамеров першим в історіографії стверджує, що плахти цього періоду вже робили з двох пілок та «зшивали вздовж лише до половини, а потім перегинали навпіл уперек шва, перекидаючи тканину через пояс» (Стамеров, 1978: 165), тобто, як плахти XIX ст. Далі це твердження поширюють і закріплюють інші дослідники (Калашникова, 1986: 121; Сас, 1989: 79). Оскільки наразі для XVI ст. невідомі зображення плахт, а жоден з перелічених авторів не навів доказів для підтвердження цієї тези, ми повністю згодні з М. Тарасюк, що «актові матеріали майже не дають змоги встановити, чи плахта справді була тим видом убрання, яким ми уявляємо його нині» (Тарасюк, 2024b: 18). Єдиний натяк на якийсь особливий дизайн – «плахот *волынокъ* осмъ чирвоных и неполчастых» (Безпалько, 2017a: 203), проте лексема «волынки» може відноситися як до форми плахти, так і до взору тканини.

Те саме можна сказати про суто етнографічну характеристику характерного узора на плахті «у клітинку або у вигляді шахової дошки, який складався з орнаментально заповнених квадратів» (Стамеров, 1978: 165) – жодне джерело XVI ст. не підтверджує саме такий дизайн плахтового візерунку. Власне, це є прикладом культурного приписування, як його називає В. Вжосек (Вжосек, 2012: 46), для більш ранніх, ніж XIX ст. часів.

Стосовно комплекта одягу, з яким носили плахту в цей період, картина теж відрізняється від етнографічних часів. Наприклад, плахту могли вдягати з сукнею – у Овдотії, міщанки грицівської, в серпні зняли «платок, сукню, плахту та фартух» (Тарасюк, 2024a: 117). У даному разі крім сукні привертає увагу носіння плахти з фартухом у міському строї, оскільки В. Безпалько зазначає, що в селянок Волині фартух майже не згадується, а у знайденому ним випадку одягання фартуха плахта відсутня (Безпалько, 2013: 105). Втім, 2014 р. вийшов збірник волинських документів XVI ст., упорядниками якого були В. Безпалько, І. Ворончук та ін. (Українське повсякдення, 2014). В ньому є графічна реконструкція селянки авторства С. Шаменкова, на жінці бачимо плахту з білим фартухом (Українське повсякдення, 2014: кол. вкл. № 35). Тож, на нашу думку, це питання ще може бути уточнено після залучення нових неопублікованих джерел.

А от твердження, що плахту в XVI ст. вже носили з запаскою (Стамеров, 1978: 166) джерелами не підтверджується. Перша знайдена нами згадка запаски відноситься до 1607 р. (Войтів, 1995: 41), згадка запаски разом з плахтою – 1687 р., Овруч (АЮЗР, 1876b: 172). Чи була запаска в цей період тим самим, чим і фартух, питання доволі дискусійне, тож його залишаємо для окремого дослідження.

XVII ст. Географія виданих писемних джерел XVII ст., в яких згадується плахта (Бориспольського, 1892; Доба гетьмана, 2007; Україна, 1946; Полтавського, 1912; Стороженки, 1908; Стародубського, 1914; Опись движимаго, 1884; АЮЗР, 1863; АЮЗР, 1876а, б) охоплює Волинське та Київське воєводство, після повстання під проводом Богдана Хмельницького до них додаються Переяславський, Ніжинський, Лубенський, Стародубський та Полтавський полки. Дослідження, з якого ми запозичили цитати з невиданих писемних джерел (Білоус, 2011), було зроблено за тестаменами Києва.

Аналіз цих джерел не дає такої промовистої статистики за кольорами плахт, як ми це бачили для XVI ст. У 24 розглянутому випадку колір плахти вказано тільки для 8 справ. У них згадано 9 червоних плахт, 5 синіх та 1 червоно-синя («плахту червчатую синятю» – Стороженки, 1908: 41). Натомість з'являються згадки шовкових плахт або з шовковими нитками, вперше для 1647 р. («плахот шест – три червоних, а каждая по золотых шест, а одна з *едва бела* за золотых шест» – Україна, 1946: 132). Для 1667 р. в одній з актових книг Полтавського городского уряду знаходимо шовкові «котмурські» плахти (Полтавського, 1912: 87), семантика цього прикметника поки не ясна. Також варто відзначити, що, коли плахту описують як шовкову або перетикану шовком, то колір плахти майже ніколи не вказують.

Крім згадок в актових документах дуже цінним свідченням є погляд стороннього спостерігача, яким був швед Конрад Якоб Гільдебрандт. Він перебував у Чигирині як посол до Богдана Хмельницького, і 1657 р. писав про козацьких жінок що «*Sonst Haben Sie eine Von Haaren gewirckte, mit weissen Zwirn vermengte, rohte decke umb den hinter Leib, fäste angezogen, also, dass die Bällen ärgerlich hervorstehen*» (Vabinger, 1937: 92). За В. Січинським, це перекладається як «Окрім того, вони мають навколо нижчої частини тіла червону запаску, виткану з вовни й перетикану білими нитками. Нею вони дуже обтягуються, так що сильно виступають форми тіла» (Січинський, 1946: 41). Цікаво що В. Січинський переклав слово «decke» як «запаска», хоча правильніше використовувати слово «ковдра», оскільки Гільдебрандт явно не оперував місцевими поняттями і схоже, що не міг підібрати правильного слова до цього елементу жіночого гардероба. Ще цікавіше, що ця вовняна «ковдра» в оригіналі «непристойно» («*ärgerlich*») облягала задню частину тіла. Це дуже важливе спостереження, оскільки в Швеції або Німеччині, як і в інших європейських країнах середини XVII ст., в моді були широкі спідниці з об'ємним валиком на стегнах, який маскував природні форми жінки (Möbius, 1986: 189). Саме тому вигляд плахти, що облягала сідниці, так шокував людину, що виросла в іншому культурному середовищі.

Дуже схожі характеристики плахти зустрічаємо в записках іншого іноземця, Фрідріха Христофа фон Вейге, який зробив спостереження в листопаді 1708 р. під Ромнами. Він пише про жіночу нижню спідницю («*der unterrock*»), але далі стає зрозуміло що, швидше за все, мається на увазі саме плахта, оскільки та «*bestehet in einem dünnen haartuch von allerhand farben, welcher ihnen ziemlich eng am leibe lieget und dessen gestalt hervorweiset*» (Carlson, 1902: 20), тобто, зроблена з тонкої вовни різних кольорів та прилягає доволі близько до тіла, підкреслюючи його форми.

Ці дві цитати нарешті дають розуміння, який саме вигляд могла мати плахта в другій половині XVII – першій половині XVIII ст., принаймні, в Гетьманщині.

Власне, якби на плахті були драпіровки (так звані «крила» за етнографічними матеріалами), то про якусь «непристойність» навряд чи йшлося б. Привертає увагу й те, що обидва іноземці, з різницею в 50 років, характеризували плахту через три показники: матеріал (вовна), колір та незвично обтислий фасон.

Підтвердження тому факту, що на землях Гетьманщини плахту в XVII ст. зшивали з двох половинок, знаходимо в справі від 1688 р., коли Олена Адамович з Ніжина у передає у спадок «плахту черчатую не зшитую» (Доба гетьмана, 2007: 976). На зображальному джерелі цей серединний шов позаду плахти вперше спостерігаємо вже в XVIII ст., на одному з малюнків Ф. Бергольца (рис. 1).

Рис. 1. Міська служниця. Ф. Бергольц, 1744 (Косміна, 2024).

Але перш ніж переходити до обговорення характеристик плахт наступного століття, вважаємо за потрібне згадати ще два цікавих зображальних джерела XVII ст., які можуть бути використані як додаткові. Перше – це велика картина «Ганець смерті», котра зберігається в краківському костелі бернардинів та датується 1670-ми рр. (рис. 2).

Рис. 2. Танець смерті (фрагмент) з костелу бернардинів у Кракові, 1670-ті роки (Danse macabre, 2024).

На одній з жінок, яка за комплектом одягу найбільше схожа на селянку, бачимо картату спідницю, синю в білі перехрещені (перпендикулярні) смужки. Вона доволі простора як для обтислих плахт, котрі ми обговорювали раніше, до того ж жінку зображено боком і неможливо сказати, чи є в цього поясного одягу передній розріз. Однак ця «спідниця» є картатою, а розмір клітин та кольори збігаються з однією з плахт, зображених на малюнку Ф. Бергольца, зробленому 1744 р. (рис. 3).

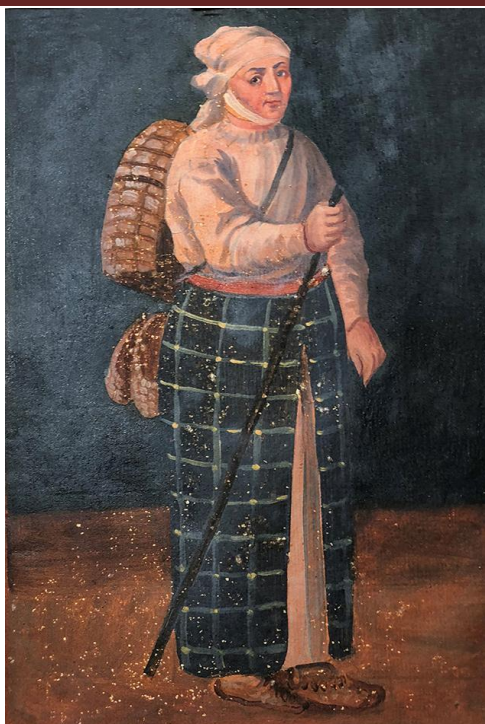

Рис. 3. Жінка, яка йде в село. Ф. Бергольц, 1744 (Косміна, 2024).

Друге додаткове зображальне джерело відноситься, навпаки, до більш східних від Гетьманщини земель. Це одна з гравюр альбома Меєрберга (рис. 4), на якій зображено московитську селянку в розпашному поясному одязі, якій Г. Маслова інтерпретує як поньову (Маслова, 1956: 621).

Рис. 4. Жінка з Московії, 1661-1662 гг. (Альбом Мейєрберга, 1903).

Ця «поньова» цікава всім: і тим, що вдягнена на верхній одяг (свиту або сукню), як плахта грицівської міщанки Овдотії, і візерунком (не картатим), і декором по подолу (можливо, це торочки, що теж сильно відрізняється від російських етнографічних поньов XIX ст.). На нашу думку, доречно згадати це зображальне джерело в нашій розвідці, оскільки дослідники часто проводять паралелі між російською поньовою та українською плахтою (Маслова, 1956: 628;

Матейко, 1977: 77; Ніколаєва, 1996: 25). Схоже, що ці паралелі доречні й для XVII ст., бо в описі речей гетьмана Самойловича знаходимо «19 поневь шерстяныхъ перетикани шолкомъ розныхъ цветовъ» (Опись движимаго, 1884: 1112). Н. Мірза-Авакянц вважала, що цей документ склав росіянин або хтось під російським впливом (Мірза-Авакянц, 1994: 39), позаяк у ньому аж занадто багато саме російських назв одягу. Власне, сама дослідниця в праці вже замінила «поньовъ» на «плахт» (Мірза-Авакянц, 1994: 61). Втім, у Гетьманщині слово «паніова» побутувало поруч з плахтою. В справі про крадіжку плахт у с. Саванці (1703) обвинувачена каже: «если ваша отсе на моеюй дочце *паніова*, ходить, мовить, познайте у дому моем, таких, мовить, *плахот* есть у мене три» (Стороженки, 1908:). Також в актовій книзі м. Стародуб від 1693 р. бачимо в одній справі «паніову», а в іншій – плахту (Стародубського, 1914: 8, 94).

XVIII ст. Географія виданих писемних джерел XVIII ст., в яких згадується плахта (Ділова, 1976; Книга пожиткам, 1862; Любецкий архив, 1898; Описание имений, 1853; Дневник, 1893; Дневник, 1895; Бытовая, 1887; Реестр, 1864; Стороженки, 1908; Сборник, 1902; АЮЗР, 1876с), охоплює Стародубський, Лубенський, Чернігівський, Ніжинський та Полтавський полки, а також частину Київського воєводства. Праці, котрі містять важливі для дослідження цитати з невиданих повністю писемних джерел (Полонська-Василенко, 1965; Неселовський, 1928), були зроблені за документами Новоросійської губернії та Подільського воєводства. Для правого берега маємо 5 згадок та для Гетьманщини – 21.

В першу чергу привертає увагу кількість шовкових (або з додаванням шовкових ниток) плахт – 45 штук у 11 документах. Як і в XVII ст., для таких плахт колір часто не вказувався: з цих 40 лише 8 має характеристику за кольором – 2 червоних, 3 синіх/блакитних, 3 жовтих/світло-жовтих/грушкових. Те, що до цього списку потрапили навіть сині плахти, які в XVI ст. були вдвічі дешевші за червоні, пов'язане, швидше за все, з соціальним статусом їх власниць, який ми будемо обговорювати далі.

Деякі автори пишуть про золоті та срібні нитки в плахтах (Волков, 1916: 572; Воропай, 1958: 223; Стельмащук, 2001: 198; Стельмащук, 2017: 903). Єдиний реєстр, в якому згадується «плахот дві шолкових золотых до запасок дві» датується 1710-м роком (Сборник, 1902: 16). Для XVI–XVII ст. металізовані нитки в плахтах не згадані в жодному дослідженому писемному джерелі.

Колір плахти згадується загалом у 12 випадках: 4 червоних, 9 синіх/блакитних, 3 напалки/напелки, 3 жовтих/світло-жовтих/грушкових і навіть одна сіра, для 1775 р. (Полонська-Василенко, 1965: 358).

Рис. 5. Ф. Дружина українського селянина. Бергольц, 1744 (Косміна, 2024).

Втім, цю явно неповну статистику доповнюють зображальні джерела XVIII ст. В першу чергу, це малюнки Ф. Бергольца від 1744 р., які було введено в науковий обіг зовсім нещодавно (Косміна, 2024; Шаменков, 2024). На них бачимо мінімум 11 плахт – деякі з них ледве видно, але можна розрізнити колір клітинки. Дві з них темно-сині з білими або жовтуватими смужками (на дівчині-селянці та на заміжній жінці), шість – червоні з золотавими смужками (на дівчині-селянці, міській дівчині-служниці, двох жінках з міста та двох літніх жінках, одна з села), три червоно-чорних з золотавими та білими смужками (на міській дівчині-служниці та двох сільських жінках). На малюнках з рукопису О. Шафонського, які датуються вже 1786 р., у двох випадках бачимо червоний з жовтим (з домінуванням червоного), в одному – зелений з жовтим і синім, ще в одному – синій з червоним та жовтим (Шаменков, 2020: 48, 53-55).

Рис. 6. Дружина хлібороба. Бергольц, 1744 (Косміна, 2024).

Стосовно узорів плахт, на малюнках Ф. Бергольца додаткове заповнення клітинок іншим кольором бачимо тільки в 3 випадках: чорні плями на червоній плахті дружини українського селянина (рис. 5); чорні та червоні клітинки, що мають додаткове перехрещення світлих ниток усередині – на дружині хлібороба (рис. 6); майже такий самий малюнок, але з більш яскравим червоним, – на міській служниці (рис. 7).

На плахтах з рукопису О. Шафонського вже з'являються восьмикутники та ромби. З писемних джерел ми дізнаємося, що плахта могла бути «с клетками» або «жолта с кветками черними и белими» (Ділова, 1976: 341, 343). Першу характеристику («с клетками») можна сприймати по-різному: або писець зробив помилку і малося на увазі «с кветками», як у другому випадку, або це були справді клітинки, а інші плаhti в цьому списку від 1756 р. («простих нових дробниц 2, плахта проста ношена, на полка черчата») були без картатого візерунку, що, на нашу думку, більш сумнівно.

Рис. 7. Міська служниця. Ф. Бергольц, 1744 (Косміна, 2024).

Найцінніше те, що для XVIII ст. нарешті маємо речові джерела. Це кілька плахт та їх фрагментів з Чернігівського обласного історичного музею ім. В.В. Тарновського (далі – ЧОІМ), які можна датувати другою половиною XVIII ст. Найближча за дизайном узору до плахт на малюнках з рукопису О. Шафонського темно-червона плахта з чорними, бордовими та світлими нитками, які утворюють клітинки (Плахта, 2018а). Дуже схожі узор та колористику бачимо на чернігівській плахті кінця XIX ст. зі збірки Національного музею у Львові ім. Андрея Шептицького (Полтавські сорочки, 2023: 52-53). До простих дизайнів на малюнках Ф. Бергольца ближчі деякі плахти першої половини XIX ст. (Плахта першої, 2018а, б, с). Ще дві плахти з ЧОІМ, синьо-жовта (Плахти з зібрання, 2013) та вишнево-зелена (Плахта, 2018б) мають те саме заповнення «квітками», яке стає масовим у плахт XIX ст. Але, що цікаво, кольорова гама цих двох зразків не дуже характерна для плахт XIX ст., судячи з опублікованих музейних і приватних колекцій.

Найнестандартніше рішення взору плахти – на зразку з інвентарним номером И-64 з ЧОІМ (Плахта середини, 2018). У цьому випадку синя вовняна тканина без клітинок вишита шовковими нитками різних кольорів, узор рослинний, вписаний у ромби. За рівнем нестандартності цей артефакт близький до зображення поньови середини XVII ст. з альбому Мейерберга, яке ми вже обговорювали.

Стосовно фасону плахти – на всіх малюнках Ф. Бергольца (1744) ми спостерігаємо плахти без «крил» (так званий «станок», за термінологією XIX ст.), які облягають сідниці так само, як це описали Гільдебрандт і Вейге (рис. 1). Хоча, можливо, саме плахту з крилами зображено на «Українській містянці», але вдягнена вона вкрай нетипово – накинута на плечі поверх верхнього одягу (рис. 8), що викликає багато питань для подальших досліджень. На малюнках з рукопису О. Шафонського (1786) всі 4 плахти вже з «крилами».

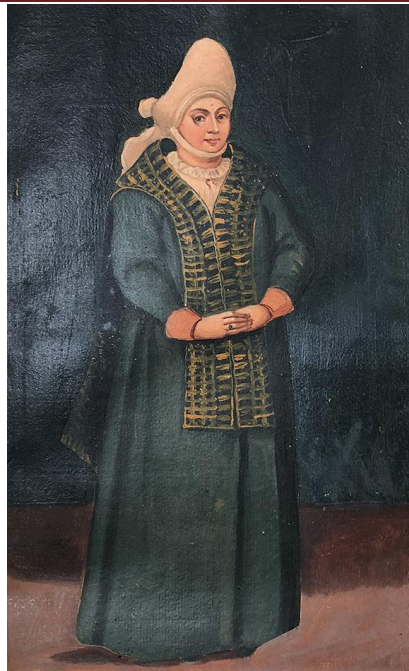

Рис. 8. Українська містянка. Ф. Бергольц, 1744 (Косміна, 2024).

10 з 11 плахт на малюнках Ф. Бергольца вдягнуто з запаскою (зеленою, червоною або темно-синьою), єдиний виняток – «Жінка, яка йде в село» (рис. 2). На малюнках з рукопису О. Шафонського запаска теж завжди є, синя, зелена або жовта. Верхній одяг (6 зображень Ф. Бергольца, 2 зображення О. Шафонського) вдягнуто завжди поверх плахти, як це вже спостерігали дослідники в ХІХ ст.

Соціальний статус. Після фіксування того, який плахта могла мати вигляд протягом ХVІ–ХVІІІ ст., обговоримо, хто саме ці плахти носив, тобто соціальний статус цих жінок.

У гродських та земських книгах ХVІ ст. плахти найчастіше згадуються у зв'язку з селянками та челяддю (Безпалько, 2013: 103). Але це може бути викривленням, оскільки до наших днів збереглося мало міських книг ХVІ–ХVІІ ст. (Білоус, 2021: 36). Плахту, яка належала грицівській міщанці Овдотї, згадує в дисертації М. Тарасюк (Тарасюк, 2024а: 117). 1583 року Огапка Харитонівна, дружина житомирського міщанина, пішла від нього та забрала з собою деякі речі, серед яких була «плахта наполная с черцом» (Актова книга, 1965: 65). А в статті В. Безпалька бачимо справу про пограбування дружини незаможного шляхтича Івана Гуляльницького (Безпалько, 2013: 108). Що важливо, в даному разі це було буденно: пані Ганна йшла по справах до сусіда, і крім «черчатої» плахти з неї зняли сермягу, типовий одяг селянок тієї доби. Навряд чи це був парадний одяг шляхтянки, навіть незаможної. Ще одну «черчату» плахту в списках майна шляхти бачимо для 1580 р. (Демченко, 2004: 143). Не обов'язково її носила сама власниця, оскільки для цього періоду було нормою закуповувати одяг (включно з плахтами) для челяді та зберігати його в одній скрині. Саме таку згадку зустрічаємо для 1582 р., в цьому випадку це було 20 наполчатих плахт (Безпалько, 2017b: 67).

Навряд чи плахти, які видавали челяді, мали якійсь унікальний візерунок, за яким їх можна було впізнати, як ми це бачимо для плахт Гетьманщини зі справ останньої чверті ХVІІ ст. та перших років ХVІІІ ст. (Стороженки, 1908: 41, 73, 211).

Ще хочемо відзначити, що для XVI ст. не підтверджується наявна в історіографії думка, що червоні плахти були виключно святковими (Войтів, 1995: 44; Косміна, 2020: 398), хоча вони справді були найдорожчі (Безпалько, 2017а: 205). Так, 1582 р. з дівки Мотруни зняли «черленую» плахту під час оранки (Безпалько, 2013: 106), а 1585 р. черчаті плахти зняли з Моци та Любки, які їхали з батьком «гречки вязати» (Безпалько, 2013: 107). Можливо, це пов'язано з тим, що фарбувати у червоний можна було різними барвниками, які мали різну ціну та давали різні відтінки. Кошеніль (яка в наших джерелах зветься «червець») була значно дорожчою за корені марени фарбувальної (Mikhaila, 2006: 40–41). Тож можемо припустити, що, коли про плахту в джерелах пишуть «червцова», то вона справді фарбована кошеніллю, а, коли, наприклад, «черлена», то це може бути й фарбування мареною. Звісно, це припущення потребує глибшого подальшого дослідження, починаючи з порівняння за цінами.

Майже всі згадки плахт в опублікованих документах XVII ст. відносяться до селян (АЮЗР, 1863: 219; АЮЗР, 1876а: 277, 306-307, 431, 536, 559-560; АЮЗР, 1876b: 172, 179; Бориспольського, 1892: 72; Стороженки, 1908: 41, 129) або містян (Білоус, 2011: 153; Доба гетьмана, 2007: 976; Стародубського, 1914: 94; Україна, 1946: 49, 132). Що цікаво, власниками шовкових плахт також були прості люди (АЮЗР, 1876а: 560; Стародубського, 1914: 94; Україна, 1946: 132). Вперше в документах XVII ст. 19 плахт (в оригіналі «19 поневь») в списках майна козацької старшини виявлено для 1690 р. в описі майна Самойловичів (Опись движимаго, 1884: 1112). Звісно, це теж може бути викривленням, оскільки в українських архівах зберігається багато актових книг XVII ст., досі не опрацьованих стосовно згадок елементів костюма (тільки в ЦДАК України це значна частина фондів № 2, 11, 25 (оп. 1, спр. 59-433), 28 (оп. 1, спр. 33-145) та ін.).

Далі, для першої чверті XVIII ст., шовкові плахти шляхетних жінок Гетьманщини бачимо в реєстрах майна (Стороженки, 1908: 563; Реєстр, 1864: 127-128; Книга пожиткам, 1862: 36). Саме до цього періоду традиційно відносять приказку «Іван носить плахту, а Настя булаву», маючи на увазі Івана та Анастасію Скоропадських. Проте в нас є сумніви, що жінки з козацької старшини носили плахти в урочистих умовах, оскільки в кожному з перелічених списків є також спідниці (Стороженки, 1908: 563; Реєстр, 1864: 126-127; Книга пожиткам, 1862: 16, 34). Єдине зображення «Малороссийской госпожи в старинном наряде» не в спідниці, а в плахті, бачимо на одному з малюнків з рукопису О. Шафонського (рис. 9), і ця жінка – танцює.

Рис. 9. Малороссійская госпожа в старинном наряде. О. Шафонський, 1786 (Шаменков, 2020).

Зважаючи на приклад з волинських документів XVI ст., який ми обговорювали, можна висунути версію, що жінки з козацької старшини іноді носили плахту для зручності, але схоже, що вона не була їх основним, і, тим паче, парадним одягом. Згадувана вже Анастасія Скоропадська 1727 р. подарувала доньці Данила Апостола «кунтушь богатий златоглавній, горностоями подшитий а огонками опушеній, сподницю златоглаву на табине, шнуровку шитую красную аксамитную» (Дневник, 1895: 184-185), – це майже повний жіночий комплект того часу, але плахта, як бачимо, в ньому відсутня.

Втім, після середини 1720-х рр. згадки плахт, які належали шляхетним жінкам, майже зникають. Схоже, що в щоденнику Якова Марковича йдеться вже виключно про плахти, які закупували для челяді: «Плетюнчиха пріехала зъ Сухоносовки и привезла зъ собою полтна 3 сувои да *плахоть* 4, и обявляла что 40 коровъ дойнихъ у футоре» (Дневник, 1893: 220), «Демянъ пріехалъ зъ Петромъ, кухаремъ, и дали ведомость привозу сюда: гусей 390, утятъ 214, курей 296, индиговъ 47, масла фасокъ 9, сира дежка 1, соли бочка 1, овощи сушеной мехъ, *плахоть* 6, запасок 9» (Дневник, 1895: 341). В реєстрі майна Павла Полуботка від 1725 року «*плахоть* шерстяныхъ 17», «*плахоть* 10», «у ткачей *плахоть* 25» (Книга пожиткам, 1862: 48, 53) згадуються для речей із села Михайлівка, яке належало колишньому гетьману. І цей список наведено абсолютно окремо від гардероба його родичок. «Плахот простих 9» в реєстрі майна, що залишилось після смерті Марфи Степанівни Скоропадської 1764 р. (Любецкий архив, 1898: 25) також записані окремо від гардеробу хозяйки, натомість поряд із «платем лакейским». Крім Гетьманщини, традиція видавати одяг

(і в тому числі плахти) найманим робітникам існувала на Поділлі. У праці «Наймити та наймички на Поділля в XVIII ст.» бачимо 4 такі згадки саме для плахт: для 1764, 1785, 1794 та 1798 рр. (Неселовський, 1928: 25, 27, 29, 30).

А от містянки Гетьманщини носили плахти, зокрема й із шовковими нитками, мінімум до 1760-х рр. (Ділова, 1976: 118, 341, 354; АЮЗР, 1876с: 681). Тож вишита синя плахта з колекції ЧОІМ, яку В. Зайченко датує серединою XVIII ст., оскільки, на її думку, в «другій половині XVIII ст. українська шляхта користувалася європейським костюмом, а селянки навряд чи ткали плахти шовком» (Зайченко, 2007-2008: 43), швидше за все, належала не шляхетній пані (або її датування може бути знижено).

Висновки. Стосовно характеристик жіночої плахти до середини XVII ст. впевнено можна сказати виключно про колір та ціну цього поясного одягу. Найпоширенішими за кольором були червоні плахти, далі йшли напощасті та сині. Самоселки, чорні та полуяхтові трапляються епізодично. Найімовірніше, плахти цього періоду ткали виключно з вовни, згадки про шовкові та металізовані нитки в джерелах відсутні. Вказівки на те, що плахта мала такий самий фасон, як і на Наддніпрянщині в пізніші часи, відсутні.

Перші плахти з додаванням шовкових ниток згадуються в джерелах з середини XVII ст. (Луцьк, Житомир, потім Гетьманщина). Про фасон і спосіб носіння плахти (дуже прилеглий до тіла) також можна говорити з середини XVII ст.

Згадки про впізнавання плахти (швидше за все, за візерунком) з'являються тільки в останній чверті XVII ст. Той факт що клітинки, створені за рахунок перехрещення рядів світліших ниток, стали на якомусь етапі заповнювати додатковим узором, підтверджується з 1740-х рр. (малюнки Ф. Бергольца). Про плахту з «крилами» впевнено можна казати тільки з другої половини XVIII ст., оскільки неможливо точно встановити, до яких часів відноситься «старинный наряд» жінки, що танцює, на малюнку з рукопису О. Шафонського (1786).

В проміжок з XVI до XVIII ст. згадки про плахту постійно знаходимо для селянок і частково містянок по обидва боки Дніпра. Впевнено говорити про те, що плахту носили жінки з козацької старшини, можна тільки в проміжок у 35–40 років, з 1690-х до 1720-х. Можливо, проникнення плахти у гардероб еліт пов'язане з тим, що деяка частина козацької старшини походила з народу та піднялася по соціальній драбині завдяки повстанню під проводом Богдана Хмельницького.

Багато питань, озвучених у цій розвідці, є перспективними для подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Актова книга, 1965 – Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.). Підгот. до вид. М.К. Бойчук. Київ: Наукова думка, 1965. 192 с.
- Альбом Мейерберга, 1903 – Альбом Мейерберга. Виды и бытовые картины России XVII века. Издание А. С. Суворина, 1903. 126 с.
- АЮЗР, 1863 – Архив Юго-Западной России. Т. 1. Ч. 3. Акты о козаках (1500–1648 г.). Киев, 1863. 907 с.
- АЮЗР, 1876а – Архив Юго-Западной России. Т. 1. Ч. 6. Акты об экономических и юридических отношениях крестьян в XVI-XVIII веке (1498–1795). Киев, 1876. 615 с.
- АЮЗР, 1876б – Архив юго-западной России. Т. 1. Ч. 6. Приложение. Акты об экономических и юридических отношениях крестьян в XVI-XVIII веке (1498–1795). Киев, 1876. 795 с.
- АЮЗР, 1876с – Архив юго-западной России. Т. 3. Ч. 3. Акты о гайдамаках (1700–1768). Киев, 1876. 897 с.

- АЮЗР, 1911 – Архив Юго-Западной России. Т. 6. Ч. 8. Акты о землевладении в Юго-Западной России XV–XVIII вв. Киев, 1911. 583 с.
- Безпалько, 2013 – Безпалько В. Селянський і міщанський жіночий одяг на Волині ост. чверті XVI ст.: із практики повсякденного вжитку // *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. 2013. С. 103–109.
- Безпалько, 2017а – Безпалько В. До питання вивчення поясного жіночого одягу на Волині другої половини XVI ст. // *Старий Луцьк*. Луцьк. С. 200–208.
- Безпалько, 2017б – Безпалько В. Одяг челяді і найманих робітників шляхетського дворогосподарства на Волині у другій половині XVI ст. // *Українознавство*. 2017. № 1–2. С. 63–74.
- Білоус, 2011 – Білоус Н. Тестаменти киян середини XVI – першої половини XVII ст. Київ: Простір, 2011. 200 с.
- Білоус, 2021 – Білоус Н. За крок до вічності. Мешканці міст Волині у світі testamentів кінця XVI–XVII століть. Київ: Простір, 2021. 536 с.
- Бориспольского, 1892 – Акты Бориспольского мейского уряда 1612–1699 гг. // *Киевская старина*. 1892. Т. 37. № 5: Прилож. С. 33–48; № 7. С. 65–112.
- Васіна, 2006 – Васіна З. Український літопис вбрання. Т. 2. Київ: Мистецтво, 2006. 448 с.
- Вжосек, 2012 – Вжосек В. Історія – Культура – Метафора. Постановня неklasичної історіографії. Київ: Ніка-Центр, 2012. 296 с.
- Войтів, 1995 – Войтів Г. В. Назви одягу в пам'ятках української мови XIV–XVIII ст. Дис. ... канд. філол. наук. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів. 1995. 161 с.
- Волков, 1916 – Волков Ф. [Вовк, Хв.]. Этнографические особенности украинского народа // *Украинский народ в его прошлом и настоящем*. Т. 2. 1916. С. 455–647.
- Ворончук, 2012 – Ворончук І. Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники. Київ: 2012. 713 с.
- Воропай, 1958 – Воропай О. Звичаї нашого народу. Т. 2. Мюнхен, 1958. 289 с.
- Головацкий, 1888 – Головацкий Я. Черты домашнего быта русских дворян на Подляшье. Вильно, 1888. 47 с.
- Демченко, 2004 – Демченко Л. Майнові розпорядження волинських шляхтичів за матеріалами testamentів та реєстрів спадкового майна XVI ст. // *Архіви України*. 2004. № 1–2 (253). С. 112–147.
- Ділова, 1976 – Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України). Підгот. до вид. В. А. Передрієнко. Київ: Наукова думка, 1976. 416 с.
- Дневник, 1893 – Дневник генерального подскарбья Якова Марковича. Ч. 1 (1717–1725 гг.). Под ред. Ал. Лазаревского. Киев: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1893. 329 с.
- Дневник, 1895 – Дневник генерального подскарбья Якова Марковича. Ч. 2 (1726–1729 гг.). Под ред. Ал. Лазаревского. Киев: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1895. 342 с.
- Доба гетьмана, 2007 – Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. Упоряд. С. О. Павленко. Київ: Києво-Могилянська академія, 2007. 1054 с.
- Зайченко, 2007–2008 – Зайченко В. Вбрання XVIII століття у збірці Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського // *Скарбниця української культури*. 2007–2008. № 10. С. 41–47.
- Калашникова, 1986 – Калашникова Н. М. 1986. Одежда украинцев XVI - XVIII вв. // *Древняя одежда народов восточной Европы*. За ред. М. Г. Рабиновича, Москва: Наука, 1986. С. 112–132.
- Книга пожиткам, 1862 – Книга пожиткам бывшего черниговского полковника Павла Полуботка и детей его, Андрея и Якова Полуботков, составленная по указу 1724 году майором Михайлом Раевским и лейб-гвардии сержантом Львовым // *Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете*. Кн. 3. Ч. V. Москва, 1862. С. 1–90.
- Косміна, 2020 – Косміна О. Назви стегового одягу за письмовими джерелами XVI–XVIII століть // *Народознавчі зошити*. 2020. № 2 (152). С. 395–409.
- Косміна, 2024 – Косміна О. Мешканці Гетьманщини на малюнках Берггольца 1744 року. *Локальна історія*. 23 Лют. 2024. localhistory.org.ua/rubrics/strii/meshkantsi-getmanshchini-na-maliunkakh-berggoltsa-1744-roku. Дата звернення 20 Лют. 2025.
- Луцька замкова, 2013 – Луцька замкова книга 1560–1561 рр. Підгот. до вид. В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. Луцьк, 2013. 733 с.
- Любецкий архив, 1898 – Любецкий архив графа Милорадовича. Вып. 1. Киев, 1898. 278 с.
- Маслова, 1956 – Маслова Г. С. Народная одежда русских, украинцев и белорусов в XIX – начале XX в. // *Восточнославянский этнографический сборник*. 1956. С. 542–757.
- Матейко, 1977 – Матейко К. Український народний одяг. Київ: Наукова думка, 1977. 224 с.
- Мірза-Авакянц, 1994 – Мірза-Авакянц Н. З побуту української старшини кінця XVII століття // *Козацькі старожитності Полтавщини*. Вип. 2. 1994. С. 33–78.
- Молчанова, 1981 – Молчанова Л.А. Очерки материальной культуры белорусов XVI–XVIII вв. Минск: Наука и техника, 1981. 112 с.
- Неселовський, 1928 – Неселовський О. Наймити та наймички на Поділля в XVIII ст.: матеріали до історії економіки Поділля. 1928. 38 с.
- Ніколаєва, 1996 – Ніколаєва Т. Історія українського костюма. Київ: Либідь, 1996. 176 с.
- Описание именей, 1853 – Описание именей, принадлежащих Гетману Даниилу Апостолу. Материалы для отечественной истории. Т. I. Отд. 3. Киев, 1853. 318 с.

- Опись движимаго, 1884 – Опись движимаго имущества, принадлежавшего малороссийскому гетману Ивану Самойловичу и его сыновьям, Григорию и Якову // *Русская историческая библиотека, издаваемая Археологической комиссией*. 1884. Т. 8. Стлб. 949–1204.
- Плахта, 2018a – Плахта кінця XVIII ст. Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського. 10 Кві. 2018. choim.org/плахта-кінця-xviii-ст/ Дата звернення 20 Лют. 2025.
- Плахта, 2018b – Плахта кінця XVIII ст. Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського. 14 Бер. 2018. choim.org/плахта-кінця-xviii-ст/ Дата звернення 20 Лют. 2025.
- Плахта першої, 2018a – Плахта першої половини XIX ст. *Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського*. 19 Гру. 2018. choim.org/плахта-першої-половини-xix-ст-4/ Дата звернення 20 Лют. 2025.
- Плахта першої, 2018b – Плахта першої половини XIX ст. *Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського*. 23 Кві. 2018. choim.org/плахта-першої-половини-xix-ст-2/ Дата звернення 20 Лют. 2025.
- Плахта першої, 2018c – Плахта першої половини XIX ст. *Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського*. 17 Січ. 2018. choim.org/плахта-першої-половини-xix-ст/ Дата звернення 20 Лют. 2025.
- Плахта середини, 2018 – Плахта середини XVIII ст. *Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського*. 11 Бер. 2018. choim.org/плахта-середини-xviii-ст/ Дата звернення 20 Лют. 2025.
- Плаhti з зібрання, 2013 – Плаhti з зібрання Василя Тарновського. *Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського*. 30 Лип. 2013. choim.org/плаhti-з-зібрання-василя-тарновськог. Дата звернення 20 Лют. 2025.
- Полонська-Василенко, 1965 – Полонська-Василенко Н. Майно запорізької старшини, як джерело для соціально-економічного дослідження історії Запоріжжя // *Запоріжжя XVIII століття та його спадщина*. Мюнхен: Видання «Дніпрової хвилі», 1965. С. 186–381.
- Полтавські сорочки, 2023 – Полтавські сорочки. Плаhti. Пояси. Упор. Н. Була, Т. Лозинський. Львів: Інститут колекціонерства українських мистецьких пам'яток при НТШ, 2013. 448 с.
- Полтавського, 1912 – *Актовіе книги Полтавскаго городского уряда XVII века*. Вып. 1. Под ред. В. Л. Модзалевського. Чернигов: Типография Губернского Земства, 1912. 244 с.
- Реєстр, 1864 – Реєстр именя Семена Паляя // *Летопись событий юго-западной России в XVII веке*. Т. 4. Приложения. Киев, 1864. С. 107–132.
- Бытовая, 1887 – Бытовая малорусская обстановка в документах XVII–XVIII ст. // *Киевская старина*. Год 6. Т. 19. 1887. С. 336–356.
- Сас, 1989 – Сас П. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. Киев: Наукова думка, 1989. 232 с.
- Сборник, 1902 – Сборник Харьковского историко-филологического общества. Т. 13. Харьков, 1902. 241 с.
- Січинський, 1946 – Січинський В.Ю. *Чужинці про Україну*. Авґсбург: Вид. Петра Павловича, 1946. 118 с.
- Скорнякова, 2024 – Скорнякова Н. Український жіночий костюм у XVI–XVIII ст.: стан дослідженості теми // *Вчені записки Таврійського Національного Університету імені В. І. Вернадського: історичні науки*. 2024. Т. 35 (74). № 3. С. 181–193.
- Стамеров, 1978 – Стамеров К. К. Українські костюми XV–XVII ст. // *Нариси з історії костюмів*. Київ: Мистецтво, 1978. С. 159–179.
- Стародубського, 1914 – Актовая книга Стародубскаго городского уряда 1693 года. Под ред. В. Л. Модзалевського. Чернигов, Типография Г. М. Веселой, 1914. 136 с.
- Стельмашук, 2001 – Стельмашук Г. Український стрій XIV – середини XVII століть у контексті загальноєвропейської моди та стилів // *Записки НТШ*. 2001. Т. 242. С. 189–202.
- Стельмашук, 2017 – Стельмашук Г. Вбрання на Волині у XIV–XVIII століттях і побутування окремих його компонентів у селян до середини XX ст. // *Народознавчі зошити*. № 4 (136). 2017. С. 896–913.
- Стороженки, 1908 – Стороженки: Фамильный архив. Сост. А. Стороженко, Н. Стороженко. Киев, 1908. Т. VI. 798 с.
- Тарасюк, 2024a – Тарасюк М. Ю. Міське суспільство Волині литовської доби: матеріальний вимір повсякдення: дис. ... д-ра філос. зі спец. 032 історія та археологія. Київ. 2024. 216 с.
- Тарасюк, 2024b – Тарасюк М. Ю. «Кошуль мужицкихъ и женскихъ»: натільний та стеговий одяг волинського міщанства литовської доби (першої половини XVI ст.) // *Сторінки історії*. 2024. № 59. С. 9–22.
- Україна, 1946 – Україна перед визвольною війною 1648–1654 рр. Відп. ред. М. Н. Петровський, К. Г. Гуслистий. Київ: Видавництво АН УРСР, 1946. 256 с.
- Українське повсякдення, 2014 – Українське повсякдення ранньомодерної доби: збірник документів. Вип. 1: Волинь XVI ст. Київ: Фенікс, 2014. 776 с.
- Шаменков, 2020 – Шаменков С. Образи козаків та мешканців Гетьманщини 1780-х років – історія циклу малюнків із рукопису Шафонського // *Стрій*. 2020. № 2. Ч. 1. С. 3–106.
- Шаменков, 2024 – Шаменков С. Образи мешканців Гетьманщини 1740-х років зі збірки Фрідріха Вільгельма Бергольца // *Стрій*. № 5. 2023. С. 47–58.
- Babinger, 1937 – Babinger F. Conrad Jacob Hildebrandt's dreifache schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel, 1656–1658. Leiden: Brill, 1937. 259 p.
- Carlson, 1902 – Carlson E. Løjtnanten Fr. Chr. von Weihes Dagbok 1708–1712. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet. P.A. Norstedt & Soner, 1902. 132 p.
- Danse macabre, 2024 – Danse amcabre. Taniec śmierci. Niezła sztuka. 31 Жов. 2024. niezlasztuka.net/o-sztuce/danse-macabre-taniec-smierci/ Дата звернення 20 Лют. 2025.
- Mikhaila, 2006 – Mikhaila N. & Malcolm-Davies J. The Tudor Tailor. Reconstructing 16th-century dress. London: Batsford, 2006. 160 p.

REFERENCES

- Aktova knyha, 1965 – Aktova knyha Zhytomyrskoho miskoho uriadu kintsia XVI st. (1582–1588 rr.) [Act Book of Zhytomyr City Government of the Late 16th Century (1582–1588)]. Prepared for publication by M. K. Boichuk. Kyiv: Naukova dumka, 1965. 192 s. [in Ukrainian].
- Albom Meyyerberga, 1903 – Albom Meyyerberga. Vidy i bytovye kartyny Rossii XVII veka [Meyerberg's Album. Views and Everyday Pictures of Russia in the 17th Century]. Published by A.S. Suvorin, 1903. 126 s. [in Russian].
- AUZR, 1863 – Arkhiv Yugo-Zapadnoy Rossii [Archives of South-Western Russia]. T. 1. Ch. 3. Akty o kozakakh (1500–1648 g.) [Acts about Cossacks (1500–1648)]. Kyiv, 1863. 907 s. [in Russian].
- AUZR, 1876a – Arkhiv Yugo-Zapadnoy Rossii [Archives of South-Western Russia]. T. 1. Ch. 6. Akty ob ekonomicheskikh i yuridicheskikh otnosheniakh krestyan v XVI–XVIII veke (1498–1795) [Acts on Economic and Legal Relations of Peasants in the 16th–18th Centuries (1498–1795)]. Kyiv, 1876. 615 s. [in Russian].
- AUZR, 1876b – Arkhiv yugo-zapadnoy Rossii [Archives of South-Western Russia]. T. 1. Ch. 6. Prilozheniye. Akty ob ekonomicheskikh i yuridicheskikh otnosheniakh krestyan v XVI–XVIII veke (1498–1795) [Appendix. Acts on Economic and Legal Relations of Peasants in the 16th – 18th Centuries (1498–1795)]. Kyiv, 1876. 795 s. [in Russian].
- AUZR, 1876c – Arkhiv yugo-zapadnoy Rossii [Archives of South-Western Russia]. T. 3. Ch. 3. Akty o gaydamakakh (1700–1768) [Acts about Haidamaks (1700–1768)]. Kyiv, 1876. 897 s. [in Russian].
- AUZR, 1911 – Arkhiv Yugo-Zapadnoy Rossii [Archives of South-Western Russia]. T. 6. Ch. 8. Akty o zemlevladenii v Yugo-Zapadnoy Rossii XV–XVIII vv. [Acts on Land Ownership in South-Western Russia 15th – 18th Centuries]. Kyiv, 1911. 583 s. [in Russian].
- Bezpalko, 2013 – Bezpalko V. Selianskyi i mishchanskyi zhinochyi odiah na Volyni ost. chverti XVI st.: iz praktyky povsiakdennoho vzhytku [Peasant and Burgher Women's Clothing in Volhynia in the Last Quarter of the 16th Century: From Everyday Use Practice] // *Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini*. 2013. S. 103–109 [in Ukrainian].
- Bezpalko, 2017a – Bezpalko V. Do pytannia vyvchennia poiasnoho zhinochoho odiahu na Volyni druhoi polovyny XVI st. [On the Study of Women's Waist Clothing in Volhynia in the Second Half of the 16th Century] // *Staryi Lutsk*. Lutsk. S. 200–208 [in Ukrainian].
- Bezpalko, 2017b – Bezpalko V. Odiah cheliadi i naimanykh robitnykiv shliakhtskoho dvorehospodarstva na Volyni u druhi polovyny XVI st. [Clothes of Servants and Wage Workers of the Noble Household in Volhynia in the Second Half of the 16th Century] // *Ukrainoznavstvo*. 2017. № 1–2. S. 63–74 [in Ukrainian].
- Bilous, 2011 – Bilous N. Testamenty kyian seredyny XVI – pershoi polovyny XVII st. [Testaments of Kyiv Residents from the Mid-16th to the First Half of the 17th Century]. Kyiv: Prostir, 2011. 200 s. [in Ukrainian].
- Bilous, 2021 – Bilous N. Za krok do vichnosti. Meshkantsi mist Volyni u sviti testamentiv kintsia XVI–XVII stolit [A Step Away from Eternity. Residents of Volhynian Towns in the World of Testaments from the Late 16th – 17th Centuries]. Kyiv: Prostir, 2021. 536 s. [in Ukrainian].
- Borispolskogo, 1892 – Akty Borispolskogo meyskogo uryada 1612–1699 gg. [Acts of the Boryspil City Government 1612–1699] // *Kiyevskaya starina*. 1892. T.37. №5: Prilozh. S.33–48; №7. S.65–112 [in Russian].
- Vasina, 2006 – Vasina Z. Ukrainyskyi litopys vbrannia. Tom 2 [Ukrainian Chronicle of Clothing. Volume 2]. Kyiv: Mystetstvo, 2006. 448 s. [in Ukrainian].
- Vzhosek, 2012 – Vzhosek V. Istoriiia – Kultura – Metafora. Postannia neklasychnoi istoriohrafii [History – Culture – Metaphor. The Rise of Non-classical Historiography]. Kyiv: Nika-Tsentr, 2012. 296 s. [in Ukrainian].
- Voitiv, 1995 – Voitiv H. V. Nazvy odiahu v pamiatkakh ukrainskoi movy XIV–XVIII st. [Names of Clothing in the Monuments of the Ukrainian Language of the 14th–18th Centuries]. Dys. ... kand. filol. nauk. NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I.Krypiakevycha. Lviv. 1995. 161 s. [in Ukrainian].
- Volkov, 1916 – Volkov F. [Vovk, Khv.]. Etnograficheskiye osobennosti ukrainskogo naroda [Ethnographic Features of the Ukrainian People] // *Ukrainskiy narod v ego proshlom i nastoyashchem*. T. 2. 1916. S. 455–647 [in Russian].
- Voronchuk, 2012 – Voronchuk I. Naseleennia Volyni v XVI – pershii polovyny XVII st.: rodyna, domohospodarstvo, demografichni chynnyky [Population of Volhynia in the 16th – First Half of the 17th Century: Family, Household, Demographic Factors]. Kyiv: 2012. 713 s. [in Ukrainian].
- Voropai, 1958 – Voropai O. Zvychai nashoho narodu. T. 2 [Customs of Our People. Vol. 2]. Munich, 1958. 289 s. [in Ukrainian].
- Golovatskiy, 1888 – Golovatskiy Ya. Cherty domashnego byta russkikh dvoryan na Podlyashye [Features of Home Life of Russian Nobles in Podlasie]. Vilno, 1888. 47 s. [in Russian].
- Demchenko, 2004 – Demchenko L. Mainovi rozporiadzhennia volynskykh shliakhtychiv za materialamy testamentiv ta reiestriv spadkovoho maina XVI st. [Property Dispositions of Volhynian Nobles Based on Materials of Testaments and Registers of Inherited Property of the 16th Century] // *Arkhivy Ukrainy*. 2004. № 1–2 (253). S. 112–147 [in Ukrainian].
- Dilova, 1976 – Dilova i narodno-rozmovna mova XVIII st. (Materialy sotennykh kantseliarii i ratush Livoberezhnoi Ukrainy) [Business and Vernacular Language of the 18th Century (Materials of Regimental Chancelleries and Town Halls of Left-Bank Ukraine)]. Prepared for publication by V.A. Peredrienko. Kyiv: Naukova dumka, 1976. 416 s. [in Ukrainian].
- Dnevnik, 1893 – Dnevnik generalnogo podskarb'ia Yakova Markovicha [Diary of the General Treasurer Yakiv Markovych]. Ch. 1 (1717–1725 gg.). Ed. by Al. Lazarevskiy. Kyiv: Tip. G. T. Korchak-Novitskogo, 1893. 329 s. [in Russian].

- Dnevnik, 1895 – Dnevnik generalnogo podskarbia Yakova Markovicha [Diary of the General Treasurer Yakiv Markovych]. Ch. 2 (1726–1729 gg.). Ed. by Al. Lazarevskiy. Kyiv: Tip. G. T. Korchak-Novitskogo, 1895. 342 s. [in Russian].
- Doba hetmana, 2007 – Doba hetmana Ivana Mazepy v dokumentakh [The Era of Hetman Ivan Mazepa in Documents]. Compiled by S. O. Pavlenko. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia, 2007. 1054 s. [in Ukrainian].
- Zaichenko, 2007–2008 – Zaichenko V. Vbrannia XVIII stolittia u zbirtsi Chernihivskoho istorychnoho muzeiu imeni V. V. Tarnovskoho [Clothing of the 18th Century in the Collection of the V. V. Tarnovsky Chernihiv Historical Museum] // *Skarbnytsia ukrainskoi kultury*. 2007–2008. № 10. S. 41–47 [in Ukrainian].
- Kalashnikova, 1986 – Kalashnikova N.M. Odezhda ukraintsev XVI–XVIII vv. [Clothing of Ukrainians of the 16th – 18th Centuries] // *Drevnyaya odezhda narodov vostochnoy Yevropy*. Ed. by M.G. Rabinovich, Moscow: Nauka, 1986. S. 112–132 [in Russian].
- Kniga pozhitkam, 1862 – Kniga pozhitkam byvshego chernigovskogo polkovnika Pavla Polubotka i detey ego, Andriya i Yakova Polubotkov, sostavlenaya po kazu 1724 godu mayorom Mikhaylom Rayevskim i leyb-gvardii serzhantom Lvovym [Book of Possessions of the Former Chernihiv Colonel Pavlo Polubotok and His Children, Andrii and Yakiv Polubotok, Compiled by Order of 1724 by Major Mikhail Raevsky and Life Guard Sergeant Lvov] // *Chteniya v imperatorskom obshchestve istorii i drevnostey rossiyskikh pri Moskovskom universitete*. Kn. 3. Ch. V. Moscow, 1862. S. 1–90 [in Russian].
- Kosmina, 2020 – Kosmina O. Nazvy stehnovoho odiahu za pysovymy dzherelamy XVI–XVIII stolit [Names of Thighs Clothes by Written Sources of the XVI–XVIII Centuries] // *Narodoznavchi zoshyty*. 2020. № 2 (152). S. 395–409 [in Ukrainian].
- Kosmina, 2024 – Kosmina O. Meshkantsi Hetmanshchyny na maliunkakh Berggoltsa 1744 roku [Residents of the Hetmanate in Bergholz's Drawings from 1744]. *Lokalna istoriia*. 23 Feb. 2024. localhistory.org.ua/rubrics/strii/meshkantsi-getmanshchiny-na-maliunkakh-berggoltsa-1744-roku. Accessed 20 Feb. 2025 [in Ukrainian].
- Lutska zamkova, 2013 – Lutska zamkova knyha 1560–1561 rr. [Lutsk Castle Book 1560-1561]. Prepared for publication by V. M. Moisiienko, V. V. Polishchuk. Lutsk, 2013. 733 s. [in Ukrainian].
- Lyubetskiy arkhiv, 1898 – Lyubetskiy arkhiv grafa Miloradovicha [Lyubech Archive of Count Miloradovich]. Vol. 1. Kyiv, 1898. 278 s. [in Russian].
- Maslova, 1956 – Maslova G.S. Narodnaya odezhda russkikh, ukraintsev i belorusov v XIX – nachale XX v. [Folk Clothing of Russians, Ukrainians and Belarusians in the 19th – Early 20th Century] // *Vostochnoslavianskiy etnograficheskiy sbornik*. 1956. S. 542–757 [in Russian].
- Mateiko, 1977 – Mateiko K. Ukrainyski narodnyi odiah [Ukrainian Folk Clothing]. Kyiv: Naukova dumka, 1977. 224 s. [in Ukrainian].
- Mirza-Avakians, 1994 – Mirza-Avakians N. Z pobutu ukrainskoi starshyny kintsia XVII stolittia [From the Daily Life of Ukrainian Elite at the End of the 17th Century] // *Kozatski starozhytnosti Poltavshchyny*. Vol. 2. 1994. S. 33–78 [in Ukrainian].
- Molchanova, 1981 – Molchanova L.A. Ocherki materialnoy kultury belorusov XVI–XVIII vv. [Essays on the Material Culture of Belarusians in the 16th – 18th Centuries]. Minsk: Nauka i tekhnika, 1981. 112 s. [in Russian].
- Neselovskiy, 1928 – Neselovskiy O. Naimyty ta naimychky na Podilliu v XVIII st.: materialy do istorii ekonomiky Podillia [Male and Female Hired Workers in Podillia in the 18th Century: Materials for the Economic History of Podillia]. 1928. 38 s. [in Ukrainian].
- Nikolaieva, 1996 – Nikolaieva T. Istorii ukrainskoho kostiuma [History of Ukrainian Costume]. Kyiv: Lybid, 1996. 176 s. [in Ukrainian].
- Opisaniye imeniy, 1853 – Opisaniye imeniy, prinadlezhashchikh Getmanu Daniilu Apostolu [Description of Estates Belonging to Hetman Danylo Apostol]. *Materialy dlya otechestvennoy istorii*. Vol. I. Part three. Kyiv, 1853. 318 s. [in Russian].
- Opis dvizhimago, 1884 – Opis dvizhimago imushchestva, prinadlezhavshago malorossiyskomu getmanu Ivanu Samoylovichu i ego synovyam, Grigoriyu i Yakovu [Inventory of Movable Property Belonging to the Little Russian Hetman Ivan Samoilovich and His Sons, Hryhorii and Yakiv] // *Russkaya istoricheskaya biblioteka, izdavayemaya Arkheograficheskoy komissiyey*. 1884. Vol. 8. Columns 949–1204 [in Russian].
- Plakhta, 2018a – Plakhta kintsia XVIII st. [Plakhta of the Late 18th Century]. Chernihivskiy istorychniy muzei im. V. V. Tarnovskoho. 10 Apr. 2018. choim.org/плахта-кінця-xviii-ст/ Accessed 20 Feb. 2025 [in Ukrainian].
- Plakhta, 2018b – Plakhta kintsia XVIII st. [Plakhta of the Late 18th Century]. Chernihivskiy istorychniy muzei im. V. V. Tarnovskoho. 14 Mar. 2018. choim.org/плахта-кінця-xviii-ст/ Accessed 20 Feb. 2025 [in Ukrainian].
- Plakhta pershoi, 2018a – Plakhta pershoi polovyny XIX st. [Plakhta of the First Half of the 19th Century]. Chernihivskiy istorychniy muzei im. V. V. Tarnovskoho. 19 Dec. 2018. choim.org/plakhta-pershoi-polovyny-khikh-st-4/ Accessed 20 Feb. 2025 [in Ukrainian].
- Plakhta pershoi, 2018b – Plakhta pershoi polovyny XIX st. [Plakhta of the First Half of the 19th Century]. Chernihivskiy istorychniy muzei im. V. V. Tarnovskoho. 23 Apr. 2018. choim.org/plakhta-pershoi-polovyny-khikh-st-2/ Accessed 20 Feb. 2025 [in Ukrainian].
- Plakhta pershoi, 2018c – Plakhta pershoi polovyny XIX st. [Plakhta of the First Half of the 19th Century]. Chernihivskiy istorychniy muzei im. V. V. Tarnovskoho. 17 Jan. 2018. choim.org/plakhta-pershoi-polovyny-khikh-st/ Accessed 20 Feb. 2025 [in Ukrainian].
- Plakhta seredyny, 2018 – Plakhta seredyny XVIII st. [Plakhta of the Mid-18th Century]. Chernihivskiy istorychniy muzei im. V. V. Tarnovskoho. 11 Mar. 2018. choim.org/plakhta-seredyny-xviii-st/ Accessed 20 Feb. 2025 [in Ukrainian].

- Plakhty z zibrannia, 2013 – Plakhty z zibrannia Vasyliia Tarnovskoho [Plakhty from Vasylii Tarnovsky's Collection]. Chernihivskiy istorychnyi muzei im. V.V. Tarnovskoho. 30 Jul. 2013. choim.org/plakhty-z-zibrannia-vasyliia-tarnovskoho/ Accessed 20 Feb. 2025 [in Ukrainian].
- Polonska-Vasylenko, 1965 – Polonska-Vasylenko N. Maino zaporizkoi starshyny, yak dzherelo dlia sotsialno-ekonomichnoho doslidzhennia istorii Zaporizhzhia [Property of Zaporizhian Elders as a Source for Socio-Economic Research on the History of Zaporizhzhia] // *Zaporizhzhia XVIII stolittia ta yoho spadshchyna. Miunkhen: Vydannia «Dniprovoi khvyli»*, 1965. S. 186–381 [in Ukrainian].
- Poltavski sorochky, 2023 – Poltavski sorochky. Plakhty. Poiasy [Poltava Shirts. Plakhty. Belts]. Upor. N. Bula, T. Lozynskiy. Lviv: Instytut kolektsionerstva ukrainskykh mystetskykh pamiatok pry NTSh, 2013. 448 s. [in Ukrainian].
- Poltavskogo, 1912 – Aktovyya knigi Poltavskago gorodovogo uryada XVII veka [Record Books of the Poltava City Government of the 17th Century]. Vyp. 1. Pod red. V. L. Modzalevskogo. Chernigov, Tipografiya Gubernskogo Zemstva, 1912. 244 s. [in Russian].
- Reestr, 1864 – Reestr imeniya Semena Paliya [Inventory of Semen Paliy's Estate] // *Letopis sobytii yugo-zapadnoy Rossii v XVII veke*. T. 4. Prilozheniya. Kiev, 1864. S. 107–132 [in Russian].
- Bytovaya, 1887 – Bytovaya maloruskaya obstanovka v dokumentakh XVII–XVIII st. [Little Russian Household Settings in Documents of the 17th-18th Centuries] // *Kievskaya starina*. God 6. T. 19. 1887. S. 336–356 [in Russian].
- Sas, 1989 – Sas P. Feodalnye goroda Ukrainy v kontse XV – 60-kh godakh XVI v. [Feudal Cities of Ukraine in the Late 15th – 60s of the 16th Century]. Kiev: Naukova dumka, 1989. 232 s. [in Russian].
- Sbornik, 1902 – Sbornik Kharkovskogo istoriko-filologicheskogo obshchestva. [Collection of the Kharkov Historical and Philological Society]. Vol. 13. Kharkov, 1902. 241 s. [in Russian].
- Sichynskiy, 1946 – Sichynskiy V.Yu. Chuzhyntsi pro Ukrainu [Foreigners about Ukraine]. Avgsburg: Vyd. Petra Pavlovycha, 1946. 118 s. [in Ukrainian].
- Skornyakova, 2024 – Skornyakova N. Ukrainskyi zhinochyi kostium u XVI–XVIII st.: stan doslidzhenosti temy [Ukrainian Women's Costume in the 16th – 18th Centuries: the State of Research on the Theme] // *Vcheni zapysky Tavriiskoho Natsionalnoho Universytetu imeni V.I. Vernadskoho: istorichni nauky*. 2024. T. 35 (74). № 3. S. 181–193. [in Ukrainian].
- Stamerov, 1978 – Stamerov K. K. Ukrainski kostiumy XV–XVII st. [Ukrainian Costumes of the 15th-17th Centuries] // *Narysy z istorii kostiumiv*. Kyiv: Mystetstvo, 1978. S. 159–179 [in Ukrainian].
- Starodubskogo, 1914 – Aktovaya kniga Starodubskago gorodovogo uryada 1693 goda [Record Book of the Starodub City Government of 1693]. Pod red. V. L. Modzalevskogo. Chernigov, Tipografiya G. M. Veseloy, 1914. 136 s. [in Russian].
- Stelmashchuk, 2001 – Stelmashchuk H. Ukrainskyi strii XIV – seredyny XVII stolit u konteksti zahalnoievropeiskoi mody ta styliv [Ukrainian Costume of the 14th – Mid-17th Centuries in the Context of Pan-European Fashion and Styles] // *Zapysky NTSh*. 2001. T. 242. S. 189–202 [in Ukrainian].
- Stelmashchuk, 2017 – Stelmashchuk H. Vbrannia na Volyni u XIV–XVIII stolittiakh i pobutuvannia okremykh yoho komponentiv u selian do seredyny XX st. [Clothing in Volhynia in the 14th – 18th Centuries and the Existence of Some of Its Components Among Peasants Until the Mid-20th Century] // *Narodoznavchi zoshyty*. № 4 (136). 2017. S. 896–913 [in Ukrainian].
- Storozhenki, 1908 – Storozhenki: Familnyy arkhiv [Storozhenki: Family Archive]. Sost. A. Storozhenko, N. Storozhenko. Kiev, 1908. T. VI. 798 s. [in Russian].
- Tarasiuk, 2024a – Tarasiuk M. Yu. Miske suspilstvo Volyni lytovskoi doby: materialnyi vymir povsiakdennia [Town Society of Volhynia During the Lithuanian Era: The Material Dimension of Everyday Life]: dys. ... d-ra filos. zi spec. 032 istoria ta arkeolohia. Kyiv. 2024. 216 s. [in Ukrainian].
- Tarasiuk, 2024b – Tarasiuk M. Yu. “Koshul muzhytskykh i zhenskykh”: natilnyi ta stehnovyi odiah volynskoho mishchanstva lytovskoi doby (pershoi polovyny XVI st.) [Koshul Muzhytskykh Y Zhenskykh»: Everyday Attire Of Volhynian Burghers During The Lithuanian Era (First Half Of The 16th Cent.)] // *Storinky istorii*. 2024. № 59. S. 9–22 [in Ukrainian].
- Ukraina, 1946 – Ukraina pered vyzvolnoiu viinoiu 1648–1654 rr. [Ukraine Before the Liberation War of 1648–1654]. Vidp. red. M. N. Petrovskiy, K.H. Huslysty. Kyiv: Vydavnytstvo AN URSSR, 1946. 256 s. [in Ukrainian].
- Ukrainske povsiakdennia, 2014 – Ukrainske povsiakdennia rannomodernoi doby: zbirnyk dokumentiv [Ukrainian Everyday Life of the Early Modern Period: Collection of Documents]. Vyp. 1: Volyn XVI st. Kyiv: Feniks, 2014. 776 s. [in Ukrainian].
- Shamenkov, 2020 – Shamenkov S. Obrazy kozakiv ta meshkantsiv Hetmanshchyny 1780-kh rokiv – istoriia tsykladu maliunkiv iz rukopysu Shafonskoho [Images of Cossacks and Residents of the Hetmanate in the 1780s – History of a Cycle of Drawings from Shafonsky's Manuscript] // *Strii*. 2020. № 2. Ch.1. S. 3–106 [in Ukrainian].
- Shamenkov, 2024 – Shamenkov S. Obrazy meshkantsiv Hetmanshchyny 1740-kh rokiv zi zbirky Fridrikha Vilhelma Berholtsa [Images of Residents of the Hetmanate of the 1740s from Friedrich Wilhelm Bergholtz's Collection]. Strii. № 5.2023. S. 47–58 [in Ukrainian].
- Babinger, 1937 – Babinger F. *Conrad Jacob Hildebrandt's dreifache schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel, 1656–1658*. Leiden: Brill, 1937. 259 p. [in German].
- Carlson, 1902 – Carlson E. *Löjtnanten Fr. Chr. von Weihs Dagbok 1708–1712*. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet. P.A. Norstedt & Soner, 1902. 132 p. [in Swedish].
- Danse macabre, 2024 – Danse macabre. Taniec śmierci. *Niezła sztuka*. 31 Oct. 2024. niezlasztuka.net/o-sztuce/danse-macabre-taniec-smierci/ Accessed 20 Feb. 2025. [in Polish].

Mikhaila, 2006 – Mikhaila N. & Malcolm-Davies J. *The Tudor Tailor. Reconstructing 16th-century dress*. London: Batsford, 2006. 160 p. [in English].

Möbius, 1986 – Möbius H. *Kobieta baroku*. Warszawa, 1986. 211 p. [in Polish].

DOI: 10.31499/2519-2035.12.2025.325578

УДК 94(477)«1914/1918»:271.2:2-468]:930.1:070(477-25)](045)

Віталій ТАЦІЄНКО,

orcid.org/0000-0003-3372-9765

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Україна, Умань)
tatsiyenko1990@ukr.net*

Наталія ТАЦІЄНКО,

orcid.org/0000-0002-7872-9008

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Україна, Умань)
tatsiyenko_natalia@ukr.net*

УЧАСТЬ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ОРГАНІЗАЦІЇ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ «КИЇВСЬКИХ ЄПАРХІАЛЬНИХ ВІДОМОСТЕЙ»)

У статті на основі систематизації матеріалів часопису «Київські єпархіяльні відомості» показано участь православного духовенства в організації медичної допомоги під час Першої світової війни. Вже на початку війни в монастирях створювалися шпиталі, безкоштовно надавалися приміщення на військові потреби та для розміщення тисяч одужуючих воїнів. У вересні 1914 р. почав роботу шпиталь, відкритий на кошти духовенства і церков Київської єпархії. Крім цього клірики організували збори коштів, виділяли на лікування воїнів частину власних прибутків. Вже за перший рік війни Православна церква показала вагомі результати благодійницької діяльності. Послушниці і монахині доглядали за солдатами, стаючи медсестрами чи санітарками. Духovenство залучалося до задоволення духовних потреб військових, які знаходилися на лікуванні, ставало їх моральною підтримкою.

Ключові слова: *Православна церква, духовенство, «Київські єпархіяльні відомості», Київська єпархія, Перша світова війна, шпиталі, лазарети.*

Vitalii TATSIENKO

orcid.org/0000-0003-3372-9765

PhD (History),

*Associate Professor at the Department of History of Ukraine
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
(Ukraine, Uman)
tatsiyenko1990@ukr.net*

Natalia TATSIENKO

orcid.org/0000-0002-7872-9008

PhD (History),

*Associate Professor at the Department of History of Ukraine
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
(Ukraine, Uman)
tatsiyenko_natalia@ukr.net*